

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Άγνωστη επιστολή του Γεωργ. Τερτσέτη

Jacques Bouchard

doi: [10.12681/er.9423](https://doi.org/10.12681/er.9423)

Copyright © 2016, Jacques Bouchard

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Bouchard, J. (2016). Άγνωστη επιστολή του Γεωργ. Τερτσέτη. *The Gleaner*, 5, 33–39. <https://doi.org/10.12681/er.9423>

ΑΓΝΩΣΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓ. ΤΕΡΤΣΕΤΗ

Ἄγνωστο στο σύνολό του σώζεται τὸ πρόχειρο μιᾶς ἐπιστολῆς ποῦ γράφτηκε στὴν Ἀθήνα στὶς 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1855 καὶ ποῦ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα κανενὸς ἀποστολέα ἢ παραλήπτη. Δημοσιεύω ἐδῶ τὸ κείμενο τοῦτο μὲ ὅσα σχόλια κρίνω ἀπαραίτητα, καὶ εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, κάτοχο τοῦ χειρογράφου, ὁ ὁποῖος, γνωρίζοντας πῶς ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ ἔργο τοῦ Τερτσέτη, μοῦ παρεχώρησε γιὰ ἔκδοση τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ¹.

Α΄

ἐν Ἀθήναις τῆ 15 Ἰανουαρίου 1855

Σεβαστὲ Κύριε,

Τὸ ἔλεεινὸν συμβὰν τοῦ κοινῶ φίλου μας Κυρίου Βενθύλου, ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει προξενήσει τὴν διάλυσιν τῆς μεταξὺ ἡμῶν φιλίας, ἀλλὰ μᾶλλον θέλει συντείνει πρὸς στενωτέρου σύνδεσμον αὐτῆς, ὡς ὑπενθυμίζον εἰς ἀμφοτέροισι τὸν καλὸν ἀγαθὸν τοῦτον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον μετὰ τῶν φίλων θρηνεῖ καὶ τὸ ἑλληνικὸν πανεπιστήμιον, καὶ ἡ ἑλληνικὴ νεολαία, πρὸς ἣν μετωχέτευεν ὁ μακαρίτης τὴν κλασικὴν σοφίαν τῆς Εὐρώπης, ἐξόχως δὲ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ Γερμανίας. Τὰ δὲ οὐκ ἰσοῦτον εὐχάριστα πολιτικὰ συμβάματα, καὶ ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μαστίσασα τὸν τόπον μας χολέρα, διεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν τακτικὴν ἀποστολὴν τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, τῶν τυπωθέντων εἰς τὴν Πανδώραν· καίτοι ὑποσχεθεὶς ὁ ἐκδότης αὐτῆς Κύριος Δραγούμης, διὰ τοὺς αὐτοὺς ὁμοίους λόγους, δὲν ἐνθυμεῖται καὶ αὐτὸς ἂν σᾶς τὰ ἔστειλε τακτικῶς· ὅθεν εὐρισκόμενοι σήμερον εἰς κατάστασιν νοῦ τε καὶ σώματος οὐδετέραν, σᾶς πέμπω τινὰ ἐξ αὐτῶν..... Ἐπειδὴ κατ' αὐτὰς ἐφάνη ἐνταῦθα κατάλογός τις βιβλίων τυπωθεῖς γερμανιστὶ ἐν Λειψία, ὅπου ἀναφέρεται καὶ «ὁ

1. Διατηρῶ τὴν ὀρθογραφία τοῦ Τερτσέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περισπωμένη τοῦ ἀναφορικοῦ πού. Οἱ διπλοὶ τύποι (Κολοκοτρῶνου / Κολοκοτρώνη, ἤμασθε/

ἤμαστε, κλπ.) ἔρθσκονται στοῦ χειρογράφου. Συγχρόνως τὴν χρῆσιν τῶν κεφαλαίων καὶ, ὅπου τὸ ἔκρινον ἀπαραίτητο, τὴν στίξιν.

Γέρων Κολοκοτρώνης» μετὰ συμπαθείας, καὶ ἀγκραιφνοῦς φιλελλη-
 νισμοῦ, ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν, σπεύδω νὰ σᾶς διαδηλώσω καὶ
 ἐν νέον ἀνεκδοτόν, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλυψα. Γέρων τις ἀγωνιστῆς
 ἐτραγῶδει ἄσμα τοῦ Κολοκοτρώνου· ἐκ περιεργείας ἠρώτησα αὐτόν,
 τί εἶναι αὐτό, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε δὲν ἤκουσα ; καὶ αὐτὸς μοὶ εἶπεν ὅτι
 αὐτὰ εἶναι πράγματα παλαιὰ καὶ ἐλησμονήθησαν ἤδη μὲ τὴν ἐθνι-
 κὴν ἐπανάστασιν· εἶναι τραγούδι, τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ὁ ἴδιος ὁ Κολο-
 κοτρώνης δύναται δὲ νὰ τὰ ἐνθυμεῖται καλῆτερα μία γραία ἐκ τῆς
 οἰκογενείας τοῦ Κολοκοτρώνη· πρὸς ἣν ἀπευθυνθεὶς ἔγραψα αὐτολε-
 ξεί, ἐξ ἀπαγγελίας αὐτῆς τὰ ἐξῆς : « Ἦτον Λαμπρὴ ἀνήμερα, ἦταν
 ὀγδοῆντα συντρόφοι, καὶ ἦτον εἰς τὸ μεγαλύτερο βουνὸ τῆς Πελοπον-
 νήσου· ἀπὸ ἡμέραις τοὺς εἶχαν εἶδῃσι δοσμένη, ὅτι θὰ ᾽πᾶνε ἀλυσσο-
 δεμένους ἑκατὸν πενήντα ἀνθρώπους· ἐδιαμοίρασα, ἔλεγε ὁ Κολοκο-
 τρώνης, τοὺς μισοὺς συντρόφους εἰς τὸ ἄλλο βουνό, ἔβαλα τὰ καρ-
 οῦλια, μὲ μεγάλη πρόβλεψι διὰ νὰ κάμωμε τὴν Λαμπρὴ μας ἀσφα-
 λισμένοι· ἐδιαμοιρασθήκαμε λοιπόν, καὶ τοὺς εἶπα, “Ἐ, ἀδελφοὶ
 χριστιανοί, νὰ ἤμασθε συγκεντρωμένοι, ὄχι, ὄχι ᾽πὸν μᾶς ὀνομάζουν
 οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ γουναρικὸ^{α)} κλέφταις, νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς
 ζωντανούς. Ἄν θέλετε νὰ ἀκούσετε, νὰ κρεμάσωμεν τὰ χαμαλιά
 μας εἰς τὰ ἔλατα : αὐτὰ εἶναι ἡ ἐκκλησία μας, ἡ λαμπρὴ μας, καὶ
 νὰ τὰ ἀσπασθοῦμεν, καὶ νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ἀδελφούς μας, ᾽πὸν
 πᾶνε νὰ τοὺς φυλακίσουν διὰ παντὸς εἰς τὰ δεσμά”. Ἀπάνω ᾽πὸν
 καθήσαμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε τοὺς εἶπα πάλοι : “Ἄν ἤμεστε
 ἀδελφοί, νὰ χύσωμε τὸ αἷμά μας διὰ τοὺς ἀδελφούς μας”· πρῶτα
 τοὺς ὠρμήνευσα μιλητά, ἔπειτα τὸ ἔκαμα καὶ τραγούδι καὶ τοὺς τὸ
 ἐτραγούδησα :

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγουδοῦμε,
 πουλάκι ἐπῆγε κ' ἔκατζε ἐπάνον στὸ τραπέζι,
 δὲν ἐκελάϊδει ᾽σάν πουλί δὲν ἔλεε σάν ἀηδόνη
 μὸν' ἐκελάϊδει κ' ἔλεε ἀνθρωπινὴ λαλίτζα.

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγουδοῦμε
 δὲν κάνομε κ' ἕνα καλό, καλὸ διὰ τὴν ψυχὴν μας ;
 νὰ πᾶμε νὰ φυλάξωμε τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
 ὁποῦ περνάει ὁ βόϊβοδας μὲ τοὺς ἀλυσσομένους·
 πρῶτο ντουφέκι ποῦ ρηξαν βγαίνονν οἱ σκλαβωμένοι
 σκοτώσανε τὸν βόϊβοδα βγαίνονν οἱ σκλαβωμένοι.

α) Οἱ φοροῦντες ταῖς γούναις δηλ.: κοτζαμπάσιδες

Ἀπάνω ἔπουν ἐκόψανε τ' ἀρνιά τὰ ψημένα, ὁ Θεὸς τοὺς πῆγε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἐκτύπησαν ἐλαβώθη ἕνας πρῶτος ἀπὸ τὰ παλικάρια, ἐσκοτώθη ἕνας πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἔπῃραν τὸ κεφάλι του ἔκαμαν πόλεμο, ἦτον 2000 στρατιῶταις, 87 ἐσκοτώθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μᾶς βόηθησε, ἔλεγε ὁ Κολοκοτρώνης, ἡ Παναγία ἡ Θεοτόκος καὶ ἡ καθαρότητά μας, ὁποῦ ἐπήγαμε νὰ ἐλευθερώσωμε τοὺς ἀδελφούς μας». Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὰ ἀνωτέρω σᾶς ἐσημείωσα ὅπως τὰ ἤκουσα. Σᾶς στέλλω καὶ ἐν φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἐτύπωσα περιέχον λόγον κατὰ κλοπῆς. Σᾶς φανερόνω δὲ ὅτι τὰ περισσότερα τῶν ἐν τῷ λόγῳ ἀναφερομένων βιβλίων ἐπεστράφησαν τὸ ὁποῖον ἴσως μοὶ δώση ἀφορμὴν εἰς δεῦτερον λόγον.

Υ. Γ. ἐπειδὴ ἡ ἐπιστολὴ ἐμποδίσθη μέχρι τῆς σήμερον.....

τῇ 1 Μαρτίου 1855

Β'

Ἡ μελέτη τοῦ κειμένου μᾶς ὁδηγεῖ νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιὰ ἕνα γράμμα τοῦ Τερτσέτη. Ὁ συντάκτης του χαίρεται πὺ μιὰ γερμανικὴ βιβλιοκρισία δέχτηκε εὐνοϊκὰ τὸ βιβλίον ὁ Γέρον Κολοκοτρώνης¹ καὶ τέλος μνημονεύει ἕνα γνωστὸ του ἔργο, τὸν Λόγον κατὰ κλοπῆς², καὶ τὴν προπαρασκευὴ ἑνὸς ἄλλου³. Ἐξάλλου ἡ ἐξέταση τοῦ γραψίματος θεδαιώνει τὸ πρῶτο μας συμπέρασμα: τὸ χειρόγραφο εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Τερτσέτη⁴.

1. Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ὑπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης. Ἀθήνησιν, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1846. [Στὸ ἐξώφυλλο:] Ὁ Γέρον Κολοκοτρώνης. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1851.

2. Λόγος κατὰ κλοπῆς. Δημοσιευθεὶς εἰς τὸ 2216 φύλλον τῆς Ἀθηναῖς τῆς 31 Ἰανουαρίου 1855, ἐκδίδεται δεῦτερον μὲ τινας προσθήκας καὶ σημειώσεις ἐν Ἀθήναις, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1855. [μέσα, στὸ τέλος τοῦ λόγου:] Γ. Τερτσέτης, Ἀρχειοφύλαξ τῆς Βουλῆς.

3. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἀνα-

γνωστηρίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς ὑπὸ Γεωργίου Τερτσέτη τοῦ Ζακυνθίου κατὰ τὸ ἔτος 1855. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον Ὁ Ζάκυνθος Κωνσταντίνου Ῥωσσολίμου, 1856.

4. Ὅμως σὲ ἄρθρο δημοσιευμένο στὴν ἐφ. «Τὸ Ἄστυ» ὁ Θ. Ν. Φιλαδελφεὺς παρουσίασε ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου (στ. 21 «Γέρον τις ἀγωνιστής...» — στ. 61 «... τοὺς ἀδελφούς μας.») μὲ μερικὲς γλωσσικὲς παραλλαγές, ὡς ἐξῆς: «Τοῦτο ἀνεκάλυφα ἀναδιφῶν τὰ χειρόγραφα τοῦ μακαρίτου πατρός μου, ὅστις συνδεόμενος διὰ παλαιᾶς φιλίας μετὰ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Πινδάρου καὶ τῆς Κορίννης, τοῦ εὐφραδοῦς ὁμιλητοῦ καὶ βιβλιοφύλακος τῆς βου-

Ἡ ταύτιση τοῦ παραλήπτη θέτει ἕνα πιὸ σοβαρὸ πρόβλημα. Ἄς ἀπαριθμήσουμε τὰ δεδομένα ἕσα μᾶς παρέχει τὸ χειρόγραφο. Πρόκειται γιὰ κάποιον ξένον ἑλληνομαθῆ, φίλο τοῦ Βενθύλου¹: ἔτσι ὁ Τερτσέτης γράφοντάς του ἑλληνικά τοῦ ἐξηγεῖ διακριτικὰ μιὰ εἰδικὴ λέξη (γουναρικό). Ἄλλωστε θὰ εἶναι Γερμανός: ὁ Τερτσέτης ἐπαινεῖ τὴν κλασικὴ σοφία ποὺ ἀπόχτησε ὁ Βενθύλος στὴ Γερμανία. Ἐπιπλέον μνημονεῦει ἕναν «κατάλογο» τυπωμένο στὴ Λειψία. Ξέρουμε, τέλος, πὼς ὁ Γερμανὸς νεοελληνιστῆς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ δημοσιευμένα στὴν «Νέα Πανδώρα»², ἴσως καὶ νὰ τὰ συλλέγη γιὰ νὰ τὰ δημοσιέψῃ: αὐτὸ θὰ ἐξηγοῦσε τὴν κάποια προθυμία τοῦ Τερτσέτη νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ τὸ ἀνέκδοτό του τραγούδι τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ποῖος Γερμανὸς λοιπὸν ἀνταποκρίνεται πληρέστατα στοὺς ὄρους ποὺ καθορίσαμε; Τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη πολλοὶ ξένοι ἑλληνιστῆς ζητοῦν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας φίλους τους τὰ φημισμένα πιά δημοτικὰ τραγούδια. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ Karl Theodor Kind³ (1799 - 1868). Αὐτὸς ἀφιέρωσε τίς δυνάμεις του στὴν ἐξυπηρέτηση ἑνὸς σκοποῦ: νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλάδα καλύτερα γνωστὴ στὴ Γερμανία. Δημοσίεψε μερικὲς πραγματεῖες καὶ ἔδωσε ἀνθολογίες⁴ ποὺ περιέχουν δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἑν-

λῆς, Γεωργίου Τερτζέτη, ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ, κατὰ τὴν διήγησιν ἐκεῖνου, τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τινὰ Γερμανόν. («Τὸ Ἄστυ», 25 Μαρτίου 1905, ἀρ. 5402) Ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς μὲ πληροφόρησε ὅτι τὸ χειρόγραφο ποὺ κατέχει προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φιλαδέλφεια. Συνέκρινα τὸ γράψιμο τῆς ἐπιστολῆς μὲ τίς ἰδιόχειρες σημειώσεις τοῦ Τερτσέτη μέσα στὸ ἀντίτυπο τοῦ Λόγος ἐκφωνηθεῖς... κατὰ τὸ ἔτος 1855. (Βλ. σημ. 4) ποὺ βρίσκεται στὴ Γεννάδειο.

1. Βλ. Ραγκαβῆ, Ἄλεξ. Ρίζου. Λόγος ἐκφωνηθεῖς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τελεσθὲν μνημόσυνον ὑπὲρ Γ. Γενναδίου καὶ Ι. Βενθύλου, τῆ 20ῃ Μαρτίου 1855. «Πανδώρα» τῆς 1 Ἀπρ. 1855, τόμ. ΣΤ', σσ. 713. «Ὁ Ἰωάννης Βενθύλος ἐν Βυζαντίῳ γεννηθεῖς, καὶ ἐκεῖσε, καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Σμύρῃ ὑπὸ

τῶν ἐπισημοτάτων διδασκάλων προκαταρτισθεῖς, εἶχε φτάσει ἐσχάτως ἐκ Γερμανίας, ὅπου τὴν Ἑλληνικὴν ἰδίως φιλολογίαν ἐσπούδασεν ὑπὸ τοὺς πρυτάνεις τῆς ἐπιστήμης, τὸν Βοίικιον καὶ Ἑρμάννον, ὧν, διὰ τῆς φιλομαθείας καὶ τοῦ χαρακτήρος του, προσεκτήσατο, καὶ δι' ὄλου τοῦ βίου του εἰς πολὺτιμον ἐφόδιον διετήρησε, τὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα.» σ. 12

2. Ἀπὸ τὸ Δεκέμβριον 1853 (τόμ. Δ' φυλλάδιο ΠΘ') ποὺ ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται ἡ «Δημοτικὴ Ἀνθολογία» ὡς τίς 15 Ἰανουαρίου 1855, 17 φυλλάδια τῆς Πανδώρας περιεῖχαν δημοτικὰ τραγούδια.

3. Βλ. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. XV, σσ. 744 - 745, Λειψία, 1882.

4. Βλ. Δ. Α. Πετροπούλου. Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (1771 -

τεχνα ποιήματα στο πρωτότυπο και σε γερμανική μετάφραση (1827, 1831, 1833, 1835, 1844, 1849, 1861). Προκειμένου για τη συλλογή του τοῦ 1833, εἶναι σήμερα γνωστό¹ ὅτι προσέτρεξε στὴ συνδρομὴ τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου ζητώντας του μερικὲς λεξικολογικὲς καὶ ἄλλες πληροφορίες.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀνθολογία² τοῦ 1861, ὁ συγγραφέας παραθέτει στὸν πίνακα, σσ. 225 — 228, τὶς πηγὲς τῶν τραγουδιῶν: τὰ περισσότερα τὰ δανείστηκε ἀπὸ τὶς προγενέστερες συλλογὲς³ τοῦ Ζαμπελίου (49 τραγούδια κι' ἕνα ἄλλο ἀπὸ τὸ *Πόθεν ἢ κοινὴ λέξις Τραγουδῶ*; Ἀθήνα, 1859), τοῦ Tommaseo (4), τοῦ Ξανθοπούλου (4), τοῦ Εὐλαμπίου (3), τοῦ Passow (6) καὶ τῆς "Νέας Πανδώρας", (10). Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἔκαμε χρῆση τῶν ἀκόλουθων φυλλαδίων:

τόμ. Δ', σσ. 621 — 623 (1 Μαρτ. 1854): Τοῦ Διγενῆ (ποῦ ἀναφέρεται ὡς *handschriftlich* κλπ. ἑλ. παρακάτω). Τῶν Θερμοπυλῶν. Ὁ λαβωμένος κλέφτης. Ἡ χήρα. Ἡ μάγισσα. Παράπονον πουλίου. Παράπονον νέου.

τόμ. Ε', σελ. 24 (1 Ἀπρ. 1854): Ἡ κακὴ γυναῖκα κ' ἡ κακὴ μάγνα.

τόμ. Ε', σελ. 384 (15 Νοεμβρ. 1854): Ὁ Γιάννης καὶ τὸ στοιχεῖον.

τόμ. Θ', σελ. 48 (15 Ἀπρ. 1858): Ἡ εὐχὴ τοῦ νέου.

τόμ. Θ', σελ. 51 (1 Μαΐου 1858): Ἡ ἀγάπη.

Μνημονεύει τὴν προέλευση τῶν ὑπολοίπων τραγουδιῶν ὡς ἐξῆς⁴:

Ὁ Ὀλυμπος καὶ ὁ Κίσσαβος (aus der in Athen 1860 erschienenen Schrift *Περὶ Κράτους*).

Τὸ περιβόλι τοῦ Χάρου (aus der Schrift *Περὶ Κράτους*).

Τὸ παράπονον τῆς μηλιᾶς (aus der 1858 in Athen erschienenen Schrift: *Τί τὸ ὠραῖον τῆς τέχνης*).

1850). Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. Η', ἔτη 1953 - 1954, σσ. 54 - 109.

1. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη. *Περὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν συλλογῶν δημοδῶν ἁσμάτων Th. Kind (1833) καὶ Γ. Χρ. Χασιώτου (1866)*. Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. Η', ἔτη 1953 - 1954, σσ. 110 - 118.

2. *Anthologie neugriechischer Volkslieder im Original mit deutscher Uebersetzung*, herausgegeben von Dr. Theodor Kind, Leipzig, 1861.

3. Βλ. καὶ σσ. XXVI - XXVII τῆς

εἰσαγωγῆς του.

4. Ausser diesen Quellen, die a. a. O. der Kürze halber so, wie vorstehend angegeben, bezeichnet worden, habe ich die wenigen anderweit benutzten Quellen bei dem Inhaltsverzeichnisse selbst genauer bemerkt. Insoweit es Griechen waren, die sie sammelten und niederschrieben und die das ächte Volkslied vom nachgemachten zu unterscheiden vermochten, kann man wohl um so weniger eine Täuschung voraussetzen, σελ. XXVII τῆς εἰσαγωγῆς του.

Τὰ πέντε ἄλλα τὰ ἀναγράφει ὡς “handschriftlich von einem Griechen mitgetheilt,„. Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνουμε τίποτα γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτά, διαπιστώνουμε ὡστόσο πὼς ὁ Kind μεταχειρίστηκε τὰ φυλλάδια τοῦ Τερτσέτη: α) *Λόγος τῆς 20 Μαΐου 1860 Περὶ Κράτους*. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1860. (βλ. σελ. 9 καὶ 13). β) *Τὶ τὸ ὠραῖον τῆς τέχνης*. [Στὸ τέλος:] Ἐξεφωνήθη τὴν 20 Μαΐου 1858 τὴν 6 ὥραν μ. μ. εἰς τοὺς ἴσκειους τῶν δένδρων τῆς καϊμένης Βουλῆς. Τύποις Δ. Ἀθ. Μαυρομμάτη. (βλ. σελ. 28).

Μποροῦσε τάχα ὁ Kind νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ *Περὶ Κράτους* τοῦ 1860 στὴ δική του ἔκδοση τοῦ 1861 χωρὶς τὴν ἄμεση καὶ γρήγορη ἀποστολὴ τοῦ φυλλαδίου τούτου; Εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς κάποιος τοῦ τὸ ἔστειλε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἢ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Τερτσέτη τὸν ἴδιο πού θὰ ἔστειλε τακτικὰ τὰ δημοσιεύματά του — ὅπως τὸ γράμμα ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε.

Ἐκτὸς τούτου καὶ χωρὶς τῆ μεσολάβηση τοῦ Βενθύλου¹, ὁ Kind θὰ εἶχε ἐνδιαφερθῆ ἔπωσδήποτε νὰ ἔρθῃ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Τερτσέτη, δεδομένου ὅτι ἡ Εἰσαγωγή στὴ “Δημοτικὴ Ἀνθολογία,, τῆς Πανδώρας τὸν ἀναγράφει ὡς συλλογέα δημοτικῶν τραγουδιῶν².

Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζωμε ποῖος λόγος μεσολάβησε κι’ ὁ Γερμανὸς μεταφραστὴς παραμέλησε τὸ Κολοκοτρωναῖκο τραγούδι πού τοῦ ἔστειλε ὁ Τερτσέτης, ἐκτὸς ἂν τὸ ἐξέδωσε πρωτότυπο ἢ μεταφρασμένο καὶ ἢ ἔκδοσή του διέλαθε τὴν ἔρευνα. Δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρομε, ἀπὸ τὸν Θ. Ν. Φιλαδέλφεια στὰ 1905, χωρὶς χρονολογία ὅμως: τὸ τελευταῖο τούτο προκάλεσε τὶς ἐσφαλμένες κατηγορίες τοῦ Βλαχογιάννη γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὴν ἐντιμότητα τοῦ Τερτσέτη³. Στὴν ἱστορικὴ μελέτη του, *Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ*, Ἀθήνα 1935, σσ. 242 — 245, κατηγορεῖ τὸν Τερτσέτη πὼς τάχα κατασκεύασε ἓνα πλαστὸ τραγούδι. «Τὸ πρωτότυπο αὐτοῦ τοῦ τραγουδιοῦ τῷ χουνε πολλὰς συλλογὰς. Καταχωρίζω ὅμως τὸ κείμενο τῆς Πανδώρας

1. Ἀπὸ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα πού μοῦ ἦταν πρόσιτά, ἐλάχιστα ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τοῦ Βενθύλου. Εἶρω μόνο πὼς κι οἱ δύο, ὁ Βενθύλος κι ὁ Kind, ἀπέλαυαν τῆς φιλίας τοῦ Γερμανοῦ καθηγητῆ Hermann.

2. Βλ. “*Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ’, φυλλάδιο ΠΘ’ (Δεκέμβριος 1853), σελ. 434.

3. Ὁ Δ. Α. Πετρόπουλος παρέχει σχετικὴ βιβλιογραφία στὴν ἀνθολογία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια* (ἔκλογὴ) τόμ. Α’ 1962, σσ. 261—262. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτη: *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*. Ἐν Ἀθήναις, Ἔστια, 1914, σελ. 39.

(ΙΔ' — 1864, σ. 535).» Καί ἀμφισβητώντας τὴν ὀρθὴν χρῆσιν ὀρισμένων ἔρων, παρατηρεῖ πῶς «ὁ Τερτσέτης, ψυχρὸς ποιητής, δὲ θὰ πρόσεξε τὴν ἔννοια τοῦ “ψηλοτραγουδῶ, ἢ διάβασε τοῦ Γιατρίδη τὴν παραλλαγή μὲ τὴ γραφὴ “λιανοτραγουδάμε,, κι' ἀπ' αὐτὴ διαμόρφωσε τὴν πλαστὴ δική του.» Ὡστόσο μιὰ γρήγορη ματιὰ πάνω στοῦ ἔργο τοῦ Ἄ. Ἰατρίδη: *Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων...* ἐν Ἀθήναις. Τυπογραφεῖον Δ. Ἀθ. Μαυρομμάτη, 1859, καὶ μιὰ ἀπλή σύγκριση τῶν χρονολογιῶν ἐξουδετερώνει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Βλαχογιάννη.

Ἡ τελευταία μας παρατήρηση ἀποβλέπει στὸν “κατάλογον βιβλίων τυπωθέντα γερμανιστὶ ἐν Λειψία⁴,,. Ὁ Τερτσέτης δὲ θὰ ἔκρινε κατάλληλο νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβέστερα ἓνα δημοσίευμα ποὺ θγαίνει στὴν πόλιν ὅπου μένει ὁ ἀλληλογράφος του: ἄρα ἐννοεῖται πῶς εἶναι γνωστό. Ὁ συντάκτης τούτης τῆς ἀνώνυμης βιβλιοκρισίας ἀποδεικνύεται καλὸς γνώστης τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων καὶ πολὺ ἐνήμερος γιὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Τερτσέτη: στὰ 1854 ἀναφέρει τὸν «ἔξυπνον καὶ σπουδαῖον λόγον, ὁ ὁποῖος ἐξεφωνήθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βουλευτηρίου, ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Μαΐου 1854.» Ποιὸς νὰ εἶναι ἄραγε ὁ βιβλιοκριτής; Ὁ Kind, ὁ Ellissen ἢ κανένας ἄλλος; Πάντως τόσο τὸ γράμμα ὅσο καὶ ἡ βιβλιοκρισία ἐπιβεβαιώνουν τὸ γεγονός πῶς ὑπῆρξαν σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Τερτσέτη καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἐλληνομαθεῖς.

Jacques Bouchard

1. Βλ. *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, Jahrgang 1854, σελ. 273 κέξ. Τὸ κείμενο τῆς βιβλιοκρισίας δημοσιεύτηκε κατόπι σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση στὸ προοίμιο (σσ. 4 - 8) τοῦ βιβλίου:

Ἔγγραφα καὶ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, συλλεγόμενα μὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, ἐκδοθέντα δὲ ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδελφέως. Ἀθήνησι 1856 (στὸ ἐξώφυλλο 1884).